

Günay Aqil qızı Məmmədova²²
**STANDART AMERİKAN İNGİLİSCƏSİNİN FONOLOJİ
 XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İngilis dilinin amerikan variantının əlahiddə fonologiyası, leksikologiyası və qrammatikasından danışmaq demək olar ki, mürəkkəb məsələdir. Amerikan ingiliscəsi dialektlərlə zəngin bir dildir və geniş linqvistik xüsusiyyətlər nümayiş etdirməkdədir. Elə bu səbəbdən dolayı, standart amerikan ingiliscəsi termini Amerikan ingiliscəsinin müəyyən linqvistik xüsusiyyətlərdən bəhs etmək üçün əksər linqvistlərin qəbul etdiyi standart dialektidir. Əminliklə deyə bilərik ki, Amerikan Ingiliscəsinin fonologiyası Britaniya İngiliscəsinin fonologiyası əsasında formalaşmış, lakin, labüd vəziyyətdən dolayı bəzi özünəməxsus xüsusiyyətlər qazanmışdır. İki dil variant arasındakı fonoloji fərqlər aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

- Standart Amerikan İngiliscəsində rotik [r] səsinin mövcudluğu
- Sait səslərin tələffüz fərqliliyi
- Samit səslərin tələffüz fərqliliyi, xüsusilə də bu fərq özünü [t] səsinin artikulasiyasında büruzə verir.
- Vurğunun yerdəyişməsi, xüsusilə, fransız mənşəli alınma sözlərdə

İngilis dilinin amerikan variantının ən xarakterik xüsusiyyəti rotik [r] səsinin artikulasiyasıdır. Rotik aksent Nyu-York və Boston region istisna olmaqla bütün Amerika ərazisində eşidilir. Rotik aksent deyildikdə [r] səsinin heca tərkibində sait səsdən sonra tələffüzü nəzərdə tutulur. Bəzən bu səsə “post-vocalic [r]” və ya “r-coloring” də deyilir (1, 92). Tələffüz olunma məxrəcinə görə retrofleks, yəni, geriyedönən adı verilən [r] səsi dilin ucuyla damağa yönəlmiş vəziyyətdə tələffüz olunur. Rotik [r] işlənmə vəziyyəti aşağıdakı kimi təsnif olunur:

- [ɑ:], [ɔ:], və [ɜ:] kimi uzun səslərdən sonra, hard [hɑ:rd], home [hɔ:rn], və hurt [hɜ:rt]
- Schwa [ə] səsinə sonar: later [ˈleɪtər] və ya taller [ˈtɔ:lər].
- “Schwa” ilə bitən diftonqlardan sonra [ɪə] və [eə]: here [hɪər], və there [ðeər],
- [jʊ] kombinasiyasında: cure [kjʊr] və pure [pjʊr].
- Qısa [ʊ] səsinə sonar: poor [pʊr], moor [mʊr] və boor [bʊr].

Onu da qeyd etməkdə fayda vardır ki, bilinən əksinə, rotik [r] səsinin hər yerdə tələffüz etmək qaydalarına ziddir. İki variant arasında fərqləndirici xüsusiyyətlərdən biri də saitlər arasındakı fərqlərdir. Böyük ingilis fonetisti Henri Svift təxminən bir əsr öncə belə demişdir: “Yaxşı fonetistin ilk və labüd xüsusiyyəti onun saitlərin formalaşması haqda dərin və praktik bilgilərə sahib olmasıdır. Səsləri səs orqanları vasitəsilə məşq etmədən yalnız eşitmə yolu ilə öyrənmələr məqsədlərinə yarımçıq nail olmuş olurlar. (4, 21). Professor Fərman Zeynalı “Introduction to English Practical Phonetics” kitabında yazır: “İngilis dilində sait səslər musiqili, sədalı və heca yaradan səslərdir. Sait səslərin tələffüzündə samitlərdən fərqli olaraq, udlaq və ağız boşluğunda maneə yaranmır və hava axını ağız boşluğundan sərbəst xaric olur (3, 22). Odur ki, samitlər kimi saitlərin dəqiq tələffüz məxrəci yoxdur. İngilis dilində sait səslərin miqdarı həmişə müzakirə mövzusu olmuşdur. Maraqlıdır ki, Britaniya İngiliscəsində sayı 20 olan saitlər, Standard Amerikan İngiliscəsində 14-16 arasında dəyişir. Standart Amerikan İngiliscəsinin səs sistemində 15 sait mövcuddur (6, 76). Amerikan ingiliscəsində sait uzunluğu İngilis dilinin digər variantlarında olduğu kimi bir əhəmiyyət daşımır. Bu o deməkdir ki, saitlərin uzunluğu onların baş verdiyi fonotaktik vəziyyətdən asılıdır. Amerikan ingiliscəsinin saitlər sisteminə yaxından bələd olmağın tək yolu onu Britaniya ingiliscəsi ilə müqayisə fonunda öyrənməkdir. Amerikan saitləri uzunluğuna görə fərqlənsələr də bu uzunluq saitin gəldiyi mövqedən asılı olaraq dəyişə bilər. Britaniya ingiliscəsindəki [o]-nın Amerikan ingiliscəsindəki qarşılığı [ɑ:], [ɑ:]-nin qarşılığı [æ], Britaniya ingiliscəsindəki [ɔ:] səsi Amerikan ingiliscəsində [ɑ:] kimi, [ju:] [u:] kimi, [ɑ:] burunlaşmış [æ], britaniya [ə] -si amerikan [ɑ:]-sı kimi tələffüz olunur. “Box” sözü Britaniya İngiliscəsində [bɒks], Amerikan İngiliscəsində [bɑ:ks] kimi, “honest” sözü isə [ˈɒnɪst] [ˈɑ:nɪst] kimi tələffüz olunur. Arxa dodaqlanan sait səs [o] Britaniya ingiliscəsində “not”, “hot”, “block” kimi sözlərdə eşidilsə də, bu səs Amerikan ingiliscəsində arxa dodaqlanmayan [ɑ:] səsi ilə əvəzlənir. (2, 3).

Britaniya ingiliscəsindəki [ɑ:] aşağıdakı hallarda Amerika ingiliscəsində [æ] kimi tələffüz olunur:

- [s],[f], [t] samitlərindən qabaq
- [ns],[nt],[ŋ] samitlərindən sonra, “dance”, “can’t” və “ranch” sözlərindəki kimi
- Sonu “as” ilə bitən sözlərdə: [ɑ:s] kimi yox, [æs] kimi; “brass”, “class”, “glass”
- RP –də [ɑ:f] kimi oxunan Standart amerikan ingiliscəsində [æf] kimi; graph, giraffe, half
- RP –də [ɑ:nt] kimi oxunan Standart amerikan ingiliscəsində [ænt] kimi; aunt, plant, can’t. Ant, banter, scant, mantle sözləri istisnadır.
- RP –də [ɑ:mp] kimi oxunan Standart amerikan ingiliscəsində [æmp] kimi; sample, example, ample.
- RP –də [ɑ:θ] kimi oxunan Standart amerikan ingiliscəsində [æθ] kimi; bath, lath, path. (5 s.8)

Standart Amerikan ingiliscəsi ilə Standart Britaniya ingiliscəsi arasında olan fərqlərdən biri də Standart Britaniya ingiliscəsində [ju:] və Standart Amerikan ingiliscəsindəki [u:] fərqi, yəni, Amerikan variantında [j] səsinin düşməsi fərqi. Bu isə aşağıdakı hallarda baş verir:

- [s],[z] və [l] səslərindən sonar: [əˈsu:m], [pəˈlu:t]
- [t],[d] və [n] səslərindən sonar: [tu:n]

²² Azərbaycan Dillər Universiteti
gunaymemmed24@gmail.com

Standart Amerikan ingiliscəsinin saıtlərinin ən özünəməxsus xüsusiyyəti onlardan bir neçəsinin burunlaşmış olmasıdır. Bu o deməkdir ki, bu saıtın tələffüzü zamanı hava axını eyni zamanda həm burun, həm də ağız boşluğundan xaric olur. Bu halda isə Britaniya ingiliscəsində rast gəlmək qeyri-mümkün haldır. Xüsusilə seçilmiş və müəyyən olunmuş burun saıtlə olmasa da o fonetik şəraitdən asılı olaraq yaranır. Transkripsiyada isə burunlaşmış səs üzərində dalğalanmış xətt qoyulmaqla ayırd edilir; İki dil variant arasındakı diftonq fərqlərinə gəlincə deyə bilərik ki, ümumilikdə Britaniya [ɪə] diftonqu Amerikan [ɪr] diftonquna, Britaniya [əʊ] Amerikan [oʊ], Britaniya [ɑ:] monofonqu Amerikan [eɪ] diftonquna, Britaniya [eɪ] diftonqu Amerikan [æ] monofonquna, Britaniya ingiliscəsinin [ɪ] monofonqu Amerikan [aɪ] diftonquna qarşı qoyularaq təsnif olunur. Amerikan və Britaniya ingiliscəsinin hər ikisində mövcud olan diftonqlar [aɪ], [eɪ], [ɔɪ], və [aʊ]dır. Diftonq [əʊ] isə yalnız Britaniya ingiliscəsində mövcuddur. Britaniya ingiliscəsində sonu [ə] səsi ilə bitən 3 diftonq vardır: [ɪə], [eə] və [ʊə]. Standart amerikan ingiliscəsində isə ayrıca olaraq sonu [ə] ilə bitən diftonqlar qrupu mövcud deyildir.

Ən çox diqqəti cəlb edən dəyişikliklərdən biri də hər iki dildə mövcud olan fransız mənşəli sözlərin vurğusunun hər iki variantda fərqli hecalarda olmasıdır. Standart amerikan ingiliscəsində fransız mənşəli sözlər fransız dilində olduğu kimi vurğunu son hecada qəbul edərəkən bu vəziyyət RP-də tam əksidir;

- Vurğunu RP-də ilk hecada, Standart Amerikan İngiliscəsində ikinci hecada qəbul edən sözlər: adult, baton, beret, bidet, blasé, brochure, buffet, café, chalet, chauffeur, cliché, coupé, debris, debut, décor, detail, flambé, frappé, garage, parquet, pâté, précis, sachet, salon, vaccine

- Vurğunu RP-də ikinci hecada, Standart amerikan ingiliscəsində son hecada qəbul edən sözlər: attaché, consommé, décolleté, fiancé(e).

- Vurğunu RP-də son hecada, Standart amerikan ingiliscəsində ilk hecada qəbul edən sözlər: address, cigarette, magazine.

- Vurğunu sonu “-ate” ilə bitən sözlər RP-də ikinci hecada, Standart amerikan ingiliscəsində ilk hecada qəbul edən sözlər: dictate, donate, locate, migrate, placate, pulsate, rotate. Hər iki variantda vurğunu eyni hecada qəbul edən sözlər isə istisna təşkil edir: abate, checkmate, duplicate, evacuate, graduate, imitate. Sonu “-ary” ilə bitən sözlər hər iki variantda özünəməxsus şəkildə tələffüz olunur; Standart amerikan ingiliscəsində [eri], RP-də isə [əri] kimi oxunur, məsələn, contrary, corollary, honorary, imaginary, sedentary. Sonu “-ory” ilə bitən sözlərdə isə müəyyən qaydalara riayət olunmalıdır. Özümdən öncəki heca vurğusuz olduğu təqdirdə RP-də [əri], Standart amerikan ingiliscəsində isə [ɔ:ri] kimi tələffüz olunur; accusatory, amatory, derogatory, exclamatory, laudatory, mandatory, migratory, nugatory, premonitory, recriminatory, repudiatory. Özümdən öncəki heca vurğulu olduğu təqdirdə isə RP-də “schwa” səsi düşür, Standart amerikan ingiliscəsində isə [ɔ:] səsi ilə artikuliyasiya olunur: “conservatory” [kən'sɜ:vtri] RP-də [kən'sɜ:rvtɔ:ri] Standart amerikan ingiliscəsində. Inventory, laboratory, lavatory, inflammatory, obligatory, oratory, predatory, repository, signatory, suppository, territory, transitory kimi sözlər də bu qəbildən qəbul edilsə də advisory, contradictory, compulsory, cursory, illusory, preemptory, rectory, satisfactory kimi sözlər istisna olaraq hər iki variantda [əri] olaraq tələffüz olunur. Samit səslər arasındakı fərqlər özünü bir neçə halda göstərir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- RP –nin [t] samiti qarşılığı Standart amerikan ingiliscəsində iki saat arası mövqədətitrək [r] səsi kimi; “Atom” sözü RP-də [ætəm] Standart amerikan ingiliscəsində [ærəm] kimi oxunur. Bu fonetik hadisə bütöv prosodic vahiddə iki sözü birləşdirərəkən də baş verir; What is this? [ˈwʌtɪz ðɪz]

- RP –nin [ʃ] samiti qarşılığı Standart amerikan ingiliscəsində [ʒ] səsi kimi

- RP –nin [z] samiti qarşılığı Standart amerikan ingiliscəsində [s] kimi; “Blouse” sözü RP-də [blaʊz] Standart amerikan ingiliscəsində [blaʊs] kimi oxunur.

- RP –nin [ð] samiti qarşılığı Standart amerikan ingiliscəsində [θ] kimi tələffüz olunur.

Qırtlaq fasiləsi amerikalıların ən çox istifadə etdiyi fonetik hadisədir. Qırtlaq fasiləsi maneə vasitəsilə səs yolunda yaranan titrəşimsiz səsdır. Qırtlaq fasiləsi sözün sonunda nəfəslənməyən [t] ilə assosasiya olunur; put [puʔ], report [rɪpɔ:rʔ]. /t/ samiti xüsusilə [nt], birləşməsində vurğulu vəziyyətdə bəzi dialektlərdə tələffüz olunmur; winter [ˈwɪnə] və ya center [ˈsenə].

Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, ingilis dilində ünsiyyət qurmaq arzusunda olan hər kəs və eləcə də, bu dilin tədrisi ilə məşğul olan və ali təhsil müəssisələrində fəaliyyət göstərən müəllimlər İngilis dilinin həm Britaniya, həm də Amerikan variantının fonoloji cəhətdən ortaq və fərqləndirici xüsusiyyətlərinə yiyələnmişdir. İngilis dilinin fonoloji xüsusiyyətlərinin tədrisinin də müqayisə üzərində qurulmasının tərəfdarıyıq. Bununla da, tələbələr hər ik dil variantının daşıyıcılarıyla qarşılıqlı anlaşma zəmnində ünsiyyət qura bilmə bacarıqlarına sahiblənlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Avery, P., “Teaching American English Pronunciation. Oxford Handbooks for Language Teachers Series.”, Oxford University Press, 1992.

2. Dimitrova, “British and American Pronunciation”, New York: Oxford University Press, 2010.

3. Zeynalli, F. “Introduction to English Practical Phonetics”, Bakı, 2012.

4. Sweet, H., “A Handbook of Phonetics”, Oxford: Charendon press, 1877.

5. Pato, G., “British and American English Pronunciation Differences”, Mayflower Press, 2009.

6. Wells, J. C. “Accents of English. Cambridge”: Cambridge University Press, 1982.

Açar sözlər: Standart amerikan ingiliscəsinin fonetikasi, Standart Britaniya ingiliscəsinin fonetikasi, saıtlər, samitlər

Key words: Standard American English phonetics, Standard British English phonetics, vowels, consonants

Ключевые слова: Стандартная американская английская фонетика, Стандартная британская английская фонетика, гласные, согласные

Peculiarities of Standard American English Phonology

Summary

The research paper deals with the phonetics of Standard American English on the basis of differential peculiarities of Standard British English. Though it is difficult to talk about the phonology of American English idiosyncronically, author presents vowels and consonants of Standard American English and explain its specific peculiarities with examples giving citations from different well-known phoneticians. The phonological differences between two variants are grouped according to different criteria in the article. It is mentioned that phonology of American English is formed on the basis of British English's phonology, so, it is natural to have common and individual sounds in both variants. The most distinguishing feature of American English accent is that of owning the sound "r". It is a common knowledge that, this sound is absent in British English. The article owns academic significance for both students and researchers.

Особенности стандартной американской английской фонологии

Резюме

В статье рассматривается фонетика стандартного американского английского на основе дифференциальных особенностей стандартного британского английского. Хотя трудно говорить о фонологии американского английского, идиосинхронно, автор представляет гласные и согласные стандартного американского английского и объясняет его специфические особенности примерами, приводящими цитаты из разных известных фонетистов. Фонологические различия между двумя вариантами в статье сгруппированы по разным критериям. Упомянется, что фонология американского английского языка формируется на основе фонологии британского английского, поэтому естественно иметь общие и индивидуальные звуки в обоих вариантах. Самая отличительная черта американского английского акцента - владение звуком «r». Общеизвестно, что этот звук отсутствует в британском английском. Статья имеет академическое значение как для студентов, так и для исследователей.

Rayçi:

f.e.d. prof. M. Qaziyeva